

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ВЛАДИ ЧИ СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF REGULATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR IMPROPER USE OF POWERS OF OFFICE AUTHORITIES

Канцір В.С.,

*доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Пашук А.І.,

*адвокат, аспірант кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Аналізуються питання кримінальної відповідальності за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень за кримінальним законодавством зарубіжних держав. На підставі аналізу приписів кримінального законодавства окремих європейських і пострадянських держав констатуються спільні та відмінні риси нормативного урегулювання цього питання. Висловлюється авторська думка щодо доцільності імплементації деяких положень зарубіжного законодавства у вітчизняне.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, перевищення влади чи службових повноважень, військова службова особа, істотна шкода, зарубіжний досвід.

Анализируются вопросы уголовной ответственности за превышение военным служебным лицом власти или служебных полномочий по уголовному законодательству зарубежных государств. На основании анализа предписаний уголовного законодательства отдельных европейских и постсоветских государств констатируются общие и отличительные черты нормативного урегулирования этого вопроса. Высказывается авторская точка зрения о целесообразности имплементации некоторых положений зарубежного законодательства в отечественное.

Ключевые слова: уголовная ответственность, превышение власти или служебных полномочий, воинское должностное лицо, существенный вред, зарубежный опыт.

This paper examines the international experience of regulation of criminal responsibility for improper use of powers of office authorities. On the basis of analysis of orders criminal legislation separate European and most post-Soviet countries the general and excellent lines of the normative regulation this question. Problematic issues and ways of their elimination are determined. The author point of view speaks out in relation to expedience of implementation of some positions of foreign legislation in domestic practice.

Key words: criminal responsibility, improper use of powers of office authorities, military official, extensive damage, foreign experience.

Постановка проблеми. Кримінальне право України повинно враховувати найкращі досягнення європейської та світової кримінально-правової думки та зарубіжного кримінального законодавства з метою досягнення найвищої ефективності його норм. Значення порівняльного методу полягає не лише у відкритті нових фактів, але й у науковому поясненні вже знайдених [1, с. 544]. З огляду на це необхідно проаналізувати зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, що сприятиме обміну правовою інформацією, кращому пізнанню національного права та його вдосконаленню. Окрім того, відповідний досвід надасть змогу вирішити проблеми та визначити позитивний досвід інших держав, імплементававши його до національної правової системи.

Стан опрацювання. Вагомий внесок у дослідження питань кримінальної відповідальності за військові злочини зробили такі науковці, як Л.П. Брич, В.О. Бугаєв, М.Б. Головка, С.І. Дячук, М.М. Івлєв, М.І. Карпенко, О.Р. Полегенька, М.І. Панов, О.М. Сарнавський, В.М. Стратонова, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов та ін. Праці згаданих авторів, зазвичай, зводилися до аналізу військових суспільно небезпечних діянь загалом або до коментування окремих складів злочинів чи їх ознак. Інша група наукових досліджень безпосередньо присвячена аналізу ознак складу перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень. Це праці таких учених, як В.П. Бодаєвський, М.І. Мельник, І.І. Митрофанов, А.М. Ониськів, К.С. Остапенко та ін.

Водночас доводиться констатувати, що зарубіжний досвід кримінально-правової протидії вказаним злочинним діянням не висвітлювався у кримінально-правовій літературі.

Таким чином, основною метою цієї статті є аналіз зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ складається з понад двохсот держав, кримінальне законодавство яких має історичну і правову специфіку [2, с. 15–16]. Для порівняння насамперед слід обрати кримінальне законодавство держав, які є членами Європейського Союзу (ФРН [3], Франції [4], Австрії [5], Швеції [6], Данії [7], Латвії [8], Естонії [9]), оскільки інтеграція України до Європейського Союзу в умовах сучасного політичного і соціально-економічного стану зумовлює реформування усіх галузей українського законодавства відповідно до європейських стандартів. Варто також зупинитися на ознайомленні з положеннями КК окремих держав, які мають спільні з Україною кордони та є її географічними сусідами (Молдови [10], Білорусі [11], Польщі [12], РФ [13]). Врешті-решт не можна оминати увагою держави пострадянського простору, кримінальне законодавство яких за своєю законодавчою моделлю найбільш наближене до КК України (Грузію [14], Киргизстан [15], Азербайджан [16], Вірменію [17], Таджикистан [18], Казахстан [19], Узбекистан [20]).

Насамперед слід з'ясувати, чи взагалі передбачена кримінальна відповідальність за перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень.

Порівняльний аналіз показує, що у більшості КК зарубіжних держав міститься вказівка на відповідне посягання (виняток становить кримінальне законодавство Австрії, ФРН, Франції, Данії, Швеції, Грузії, Киргизстану, РФ). У КК окремих держав (Австрії, Франції) немає навіть розділу чи глави, у яких би регламентувалися питання кримінальної відповідальності за військові злочини. Такий стан речей можна пояснити тим, що військове кримінальне право цих держав є самостійною галуззю законодавства, а тому КК не виступає єдиним джерелом права. Так, наприклад, у Франції основним джерелом військово-кримінального права є Кодекс Військової Юстиції (Code de Justice Militaire) від 01 червня 2006 р. У ФРН діє Закон «Про відповідальність за військові злочини» (Wehrstrafgesetz) від 24 травня 1957 р., в Австрії – Закон «Про особливі кримінально-правові положення щодо військовослужбовців» від 30 жовтня 1970 р.

Аналіз кримінального законодавства держав пострадянського простору засвідчує єдиний підхід у побудові норм, які регламентують відповідальність за аналізоване злочинне посягання. Зокрема, поряд із відповідальністю за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень законотворець в одній і тій же статті передбачає кримінально-правову заборону зловживання владою та бездіяльності влади, фактично прирівнюючи їх ступінь суспільної небезпечності. Такі статті містять відповідну назву «Зловживання владою, перевищення або бездіяльність влади» (ст. 370 КК Молдови, ст. 455 КК Білорусі, ст. 375 КК Вірменії, ст. 391 КК Таджикистану, ст. 380 КК Казахстану, ст. 341 КК Азербайджану, ст. 301 КК Узбекистану). Законодавець не конкретизує, які злочинні діяння охоплюються поняттям «перевищення влади чи службових повноважень». Схожі положення передбачені і в КК Латвії (ст. 341) та Естонії (ст. 259).

Поряд із цим в окремих КК зарубіжних держав законодавець, хоча й не використовує юридичної конструкції «перевищення влади чи службових повноважень військовою службовою особою», передбачає склади злочинів, що відповідають вказаним злочинним діям. Зокрема, найбільш поширеними та небезпечними є насильницькі дії, вчинені військовими службовими особами, які посягають на встановлений порядок поведінки з підлеглими. Наприклад, у ст. 338 КК Латвії кримінально караними визнаються дії, що полягають у насильстві щодо підлеглого, а саме: спричинення йому фізичних страждань, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, а також вчинення інших дій, які мають характер катування. За КК РФ (ч. 2 ст. 336) кримінальній відповідальності підлягає начальник, котрий образив свого підлеглого під час виконання або у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби. Цікавими є положення КК Польщі, у якому вказується, що покаранню підлягає військовослужбовець, котрий принизив чи образив підлеглого (ст. 350); наніс йому удари або іншим способом порушив його тілесну недоторканність (ст. 351); знущався фізично або психічно з підлеглого (ст. 352). З вищевказаного випливає, що вказані злочинні дії є формами перевищення влади чи службових повноважень, а саме: застосування насильства до підлеглого, а також застосування нестатутних заходів впливу на підлеглого. Тобто фактично діє принцип криміналізації окремих способів вчинення аналізованого посягання.

У Законі ФРН «Про відповідальність за військові злочини» (Wehrstrafgesetz) від 24 травня 1957 р. перевищення влади чи службових повноважень військовою службовою особою характеризується вчиненням таких дій, як: жорстоке або принизливе поведіння з підлеглим (§ 30); підбурювання до протизаконного діяння (§ 33); невдале підбурювання до протизаконного діяння (§ 34); присвоєння влади на видачу наказів (§ 37). У Кодексі Військової Юстиції Франції від 01 червня 2006 р. в третій главі Розділу II книги III кримінально караними є дії, що полягають у пе-

ревищенні наданих командиру (начальнику) повноважень щодо використання збройної сили, а також застосування насильства стосовно підлеглого, крім випадків законної самооборони і крайньої необхідності. Також зазначено, що в окремих випадках у діях військової службової особи буде відсутній склад злочину, якщо вона застосовувала насильство під час затримання дезертира або з метою припинення серйозних безпорядків.

У Законі Австрії «Про особливі кримінально-правові положення щодо військовослужбовців» від 30 жовтня 1970 р. в главі V «Злочини проти обов'язків воєначальника або особи, яка займає посадове становище» передбачені такі способи вчинення аналізованого посягання: поведінка з підлеглими, що принижує людську гідність (§ 35), нанесення тілесних пошкоджень підлеглому або інші насильницькі дії щодо нього (§ 36), приховування скарг і заяв (§ 37). Таким чином, можна констатувати, що законодавець окремих зарубіжних держав дещо звужено підійшов до трактування поняття «перевищення влади чи службових обов'язків», розглядаючи його, зазвичай, через призму вчинення лише насильницьких дій щодо підлеглого, оминувши інші способи такого перевищення. Видається, що підхід українського законодавця в частині оскріплювання диспозиції ст. 426-1 КК є більш вдалим, оскільки найбільш повно відображає способи вчинення відповідного посягання та показує «повну картину» характеру і ступеня суспільної небезпечності діяння.

Необхідно також зупинитися на аналізі суб'єкта складів злочинів, які полягають у перевищенні влади чи службових повноважень. Ним відповідно до кримінального законодавства зарубіжних держав виступає начальник (ст. 341 КК Латвії), начальник або посадова особа (ст. 370 КК Молдови, ст. 455 КК Білорусі, ст. 259 КК Естонії, ст. 375 КК Вірменії, ст. 391 КК Таджикистану, ст. 380 Казахстану, ст. 341 КК Азербайджану, ст. 301 КК Узбекистану), військовослужбовець (ст. 350–352 КК Польщі). Що стосується поняття «посадова особа», то воно виступає синонімом поняття «службова особа». Натомість викликає запитання, що слід розуміти під поняттям «начальник» і чому законодавець виділяє його в окрему категорію суб'єкта відповідного складу злочину. Так, начальником є особа начальницького складу, котра має право видавати накази та розпорядження, застосовувати заохочення і накладати дисциплінарні стягнення або порушувати клопотання про це перед старшим прямим начальником. Поняття «начальник» фактично прирівнюється до поняття «командир», який є посадовою особою командного складу, користується дисциплінарною владою та на якого покладено командування підрозділом, частиною, з'єднанням. Таким чином, поняття «начальник» охоплюється поняттям «посадова особа», що є ширшим за змістом та обсягом, а тому його використання у КК відповідних держав видається зайвим. Якщо ж законодавець все ж таки вирішив виділити особу начальника в окрему категорію суб'єктів складу злочину, то тоді більш правильним буде формулювання «начальник чи інша посадова особа».

Із суб'єктивної сторони перевищення влади чи службових повноважень військовою службовою особою характеризується лише умисною (ст. 341 КК Латвії, ст. 350–352 КК Польщі, ст. 336 КК РФ) або змішаною формою вини чи умисною (ст. 338 КК Латвії, ст. 259 КК Естонії, ст. 375 КК Вірменії, ст. 391 КК Таджикистану, ст. 380 КК Казахстану, ст. 341 КК Азербайджану, ст. 301 Узбекистану, ст. 370 КК Молдови, ст. 455 КК Білорусі). У КК окремих держав обов'язковою ознакою складу злочину є корислива мета (ст. 341 КК Латвії), корисливий мотив чи інша особиста зацікавленість (ст. 455 КК Білорусі, ст. 375 КК Вірменії, ст. 380 КК Казахстану, ст. 341 КК Азербайджану), а також мотиви расової чи національної ворожнечі (ст. 455 КК Білорусі).

Доцільно також зупинитися на з'ясуванні питання щодо кваліфікуючих ознак перевищення військовою служ-

бовою особою влади чи службових повноважень, передбачених у кримінальному законодавстві зарубіжних держав, серед яких: вчинення злочину під час дії надзвичайного або воєнного стану (ч. 2 ст. 259 КК Естонії), під час виконання або у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби (ч. 2 ст. 336 КК РФ), групою осіб (п. 1 ч. 2 ст. 341 КК Азербайджану), поєднане з насильством (ч. 2 ст. 455 КК Білорусі), пов'язане зі спричиненням тяжких наслідків (ч. 2 ст. 375 КК Вірменії, ч. 2 ст. 380 Казахстану, п. 3 ч. 2 ст. 241 КК Азербайджану), середньої тяжкості або тяжкої шкоди здоров'ю (ч. 2 ст. 391 КК Таджикистану), вчинене із застосуванням зброї (п. 3 ч. 2 ст. 241 КК Азербайджану, ч. 2 ст. 455 КК Білорусі). До особливо кваліфікуючих ознак слід відносити перевищення влади або службових повноважень, вчинене у воєнний час чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 370 КК Молдови, ч. 3 ст. 455 КК Білорусі, ч. 4 ст. 391 КК Таджикистану, ч. 3 ст. 380 КК Казахстану, ч. 3 ст. 341 КК Азербайджану, ч. 4 ст. 301 КК Узбекистану), у час воєнного стану, війни або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 375 КК Вірменії), що спричинило смерть чи інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 301 КК Узбекистану, ч. 3 ст. 391 КК Таджикистану). У КК окремих держав (Латвія – ст. 341) взагалі не вказується на кваліфікуючі ознаки аналізованого посягання.

Відрізняється зміст кваліфікуючих ознак складів злочинів, які полягають у вчиненні насильницьких дій начальником щодо свого підлеглого. Так, відповідно до КК Латвії ними є умисне спричинення легкого (ч. 2 ст. 338), середньої тяжкості (ч. 3 ст. 338) та тяжкого тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 338), а також вчинення інших дій, що мають характер катування (ч. 3 ст. 338). За КК Польщі, кваліфікуючими обставинами фізичного чи психічного знущання з підлеглого є вчинення відповідних дій з особливою жорстокістю (§ 2 ст. 352) або якщо наслідком цього став замах потерпілого на своє життя (§ 3 ст. 352). Відтак можна зробити висновок, що порівняно з КК України (ст. 426-1 КК України) законотворюєць зарубіжних держав розширив коло кваліфікуючих ознак, передбачивши можливість вчинення відповідного злочину групою осіб, під час виконання або у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби. Водночас варто підтримати підхід тих КК зарубіжних держав, у яких у диспозиції статті зазначається про конкретний вид злочинних наслідків (заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості) без посилання на такі оцінні поняття, як «істотна шкода» та «тяжкі наслідки».

Надалі слід з'ясувати караність злочинів, які полягають у перевищенні військовою службовою особою влади чи службових повноважень. Відповідний аналіз засвідчує те, що у кримінальному законодавстві зарубіжних держав передбачені різні види та міри покарання за вчинення аналізованого посягання, що, очевидно, є закономірним явищем, оскільки така відмінність зумовлена особливістю системи права та законодавчої мови, а також специфікою державного устрою. Так, у КК пострадянських держав передбачені такі види покарання: позбавлення волі на строк від 2 до 5 років (ч. 1 ст. 375 КК Вірменії), до 5 років (ч. 1 ст. 395 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 380 Казахстану, ч. 1 ст. 301 КК Узбекистану), до 3 років (ч. 1 ст. 341 КК Азербайджану), арешт на строк до 6 місяців (ч. 1 ст. 395 КК Таджикистану, Казахстану, ч. 1 ст. 301 КК Узбекистану), обмеження по військовій службі на строк до 2 років (ч. 1 ст. 395 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 380 Казахстану, ч. 1 ст. 341 КК Азербайджану), до 3 років (ч. 1 ст. 301 КК Узбекистану), до 1 року (ч. 2 ст. 336 КК РФ). Окрім того, додатковим покаранням виступає позбавлення права обі-

мати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 1 ст. 391 КК Таджикистану).

В особливо кваліфікованому складі злочину найбільш суворе покарання передбачене за перевищення начальником або посадовою особою влади чи службових повноважень, вчинене у воєнний час або в бойовій обстановці за КК Казахстану (ч. 3 ст. 380), а саме позбавлення волі на строк від 5 до 20 років або довічне позбавлення волі. У КК Молдови (ч. 3 ст. 370) за вчинення цих же дій санкція статті встановлює покарання у виді позбавлення волі на строк від 15 до 25 років. Такі міри покарання видаються надмірно суворими. Якщо брати до уваги санкції вищенаведених статей, то ці складі злочинів можна прирівняти до складів злочинів, що полягають у застосуванні зброї масового знищення, у порушенні законів і звичаїв війни, геноцидом тощо, які вчиняються виключно з умисною формою вини, тоді як для складу злочину, що полягає у перевищенні військовою службовою особою влади чи службових повноважень, характерна умисна або змішана форма вини.

Аналізуючи санкції відповідних статей, можна зробити висновок, що вони у кримінальному законодавстві кожної держави мають свої особливості, оскільки покарання може варіювати від обмеження по службі аж до довічного позбавлення волі. Тобто законодавець однієї держави відносить аналізоване посягання до злочинів невеликої тяжкості, натомість іншої – до особливо тяжких злочинів. Такий стан речей можна пояснити тим, що кримінальне законодавство більшості зарубіжних держав містить кримінально-правові норми з деякими особливостями, зумовленими специфікою системи права, традиціями побудови загальнообов'язкових правил поведінки тощо.

Висновки. У кримінальному законодавстві зарубіжних держав у частині регламентації відповідальності за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень простежуються як недоліки, так і переваги. Зокрема, невдалими слід вважати положення тих КК, у яких законодавець об'єднує в одній статті складі злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за перевищення влади, зловживання владою та бездіяльність влади (ст. 455 КК Білорусі, ст. 370 КК Молдови, ст. 341 КК Латвії, ст. 375 КК Вірменії, ст. 391 КК Таджикистану, ст. 380 КК Казахстану, ст. 341 КК Азербайджану, ст. 301 КК Узбекистану), оскільки вони характеризуються різним ступенем суспільної небезпеки. Не вартим для запозиціонування є досвід Казахстану (ч. 3 ст. 380), у якому як альтернативне покарання за вчинення аналізованого посягання передбачене довічне позбавлення волі, що встановлюється лише за вчинення особливо тяжких злочинів, до яких, видається, перевищення влади чи службових повноважень військовою службовою особою не слід відносити.

Водночас позитивним слід вважати законотвірчий досвід тих держав, у яких у диспозиції статті зазначається про конкретний вид злочинних наслідків (заподіяння легких, середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень). Немає посилань на такі оцінні поняття, як «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» (ст. 338 КК Латвії, ч. 2 ст. 391 КК Таджикистану). Окрім того, необхідно запозичити досвід Таджикистану (ч. 1 ст. 391 КК), у якому законотворюєць за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень як додатковий вид покарання передбачає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що, насамперед, пов'язане з обмеженням права особи на працю та є одним із факторів запобігання вчинення злочинного посягання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.
2. Короленко М.П. Кваліфікація умисних вбивств за обтяжуючих обставин : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Коорецького НАН України, 2004. 172 с.

3. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. Москва : Издательство «Зерцало», 2000. 208 с.
4. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л.В. Головкин, Н.Е. Крыловой ; перевод с франц. и предисл. Н.Е. Крыловой. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 650 с.
5. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. ст. С.В. Милюкова ; предисл. Э.О. Фабрици ; перевод с нем. Л.С. Вихровой. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. 352 с.
6. Уголовный кодекс Швеции / пер. с англ. С.С. Беляева. Москва, 2000. 167 с.
7. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. и предисл. С.С. Беляева ; пер. с датск. и англ. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 230 с.
8. Уголовный закон Латвийской Республики / адапт. пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А.И. Лукашова и Э.А. Саркисовой. Мн. «Тесей», 1999. 176 с.
9. Уголовный кодекс Эстонской республики / науч. ред и перевод с эстонск. В.В. Запелова, вступ. ст. И. Мацнева. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 262 с.
10. Уголовный кодекс Республики Молдова / вступ. ст. А.И. Лукашова. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический Центр Пресс», 2003. 408 с.
11. Уголовный кодекс Республики Беларусь / предисл. Б.В. Волженкина ; обзорн. ст. А.В. Баркова. Санкт-Петербург : «Юридический центр Пресс», 2001. 474 с.
12. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с польск. Д.А. Барилевич и др. ; адапт. пер. и науч. ред. Э.А. Саркисова, А.И. Лукашов ; под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой. Мн.: Тесей, 1998. 128 с.
13. Уголовный кодекс Российской Федерации. Харьков : Консум, 1997. 164 с.
14. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З.К. Бигвава. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический Центр Пресс», 2002. 409 с.
15. Уголовный кодекс Киргизской Республики от 01 октября 1997 г. URL: www.toktom.kg/lawcoll/15076.1.htm.
16. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред. И.М. Рагимова ; перевод с азербайдж. Б.Э. Аббасова. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 325 с.
17. Уголовный кодекс Республики Армения / Е.Р. Азаряна, Н.И. Мацнева ; предисл. Е.Р. Азаряна ; перевод с армянск. Р.З. Авакяна. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический Центр Пресс», 2004. 450 с.
18. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. Санкт-Петербург : Юрид. Центр Пресс, 2001. 410 с.
19. Уголовный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 г. № 167. *Ведомости Парламента РК*. 1997. № 15–16 / предисл. И.И. Рогова. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический Центр Пресс», 2001. 466 с.
20. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изм. и доп. на 15 июля 2001 г.) / вступ. статья М.Х. Рустамбаева, А.С. Якубова, З.Х. Гулямова. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 338 с.